

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/03/katona-andras-labnyomok-es-kezjegyek-zavodszky-geza-labnyomok-a-tortenelemben-c-koteterol-10-01-08/>

Katona András:

Lábnymok és kézjegyek

Závodszy Géza: Lábnymok a történelemben c. kötetéről¹

(A történelem és iskola vonzásában)

Fortiter et constanter, azaz bátran és kitartóan. Ezzel a címmel köszöntötte Závodszy Gézát a barátai és tisztelői által összeállított kötet 70. születésnapján.² Beszélő cím ez, mert kifejezi a köszöntött meghatározó tulajdonságait, melyek mindkét általa felnőttként megélt rendszerben jellemezték életét és munkásságát.

Historia et schola. Ez volt előző gyűjteményes kötetének címe,³ mely meghatározta munkás életét. Pedig előbb irodalommal kezdett foglalkozni, ami szépírói vénával áldotta meg. Idézzük ehhez a jelen kötet címadó írásának – mely először a Történelemtanításban jelent meg – rögtön az első bekezdését: „E sorok írója a hetvenes évek közepén, oroszországi Wartburgjával Spanyolországban barangolva az Escorialt is célba vette. A kolostortemplom főhajója alatt, a királyok és infánsok panteonjában, a fehér márványszarkofágok során haladva, a félhomályban

fölsejlett az Árpádok hétszer vágott címerpajzsa. Közelebb lépve a fölirat is olvashatóvá vált: *MARIA DE UNGARIA*. Mária magyar királyné márványkoporsója előtt álltam. Miért futott át rajtam borzongás, miért éreztem meghatottságot? Függetlenül attól, hogy Mária királyné mindössze hat évet élt Magyarországon (bár több jel is utal arra, hogy kötődése a reneszánsz Magyarországhoz Brüsszelben is megmaradt). S függetlenül attól, hogy ki hogyan értékeli a Habsburg dinasztia áldásos vagy áldatlan szerepét a magyar történelemben.”⁴

Az írások olvasása közben, melyek jó részét a Történelemtanítás online folyóirat szerkesztőjeként már volt szerencsém ismerni, újabb latin szavak tolnak elő: patria et libertas. Ahogy Petőfitől is ismerjük: „Haza és szabadság, ez a két szó, melyet / Először tanuljon dajkától a gyermek...” Ez a meghatározó vezérfonala a szerző írásainak, melyeken átsüt a haza szeretete és a szabadság utáni vágy. Így kezdte egy a XVIII. századi Magyarországról szóló előadását,⁵ melynek írott változata szerepel a kötetben: „Vessünk egy pillantást a falon lévő történelmi Magyarország térképre! Ez az az ország, amelynek a képe szívünkbe van írva, s amelynek határai között a magyar nemzet története bő ezer évig zajlott. Magyarul beszélő népünk ma is ebben a térségben él: a keleti végeken a színmagyar Borszákon csakúgy, mint a nyugati határunkon túl, Felsőőrött, melynek református templomában magyarul dicsérik az Istent. Hazánk történetében a legnagyobb katalizma az volt, amikor az antik-keresztény hagyományból építkező Európa szívébe, ide a magyar

Katona András: Lábnymok és kézjegyek

Závodszy Géza: Lábnymok a történelemben c. kötetéről (A történelem és iskola vonzásában)

*Kárpát-medencébe a népüktől és kultúránktól teljesen idegen, túlerejű oszmán-török hatalom benyomult...*⁶

Az sem véletlen, hogy munkássága jelentős részét tette ki az „Amerika-motívum” kutatása, vagyis mi a magyarázata annak, hogy a függetlenségi harcban született fiatal Egyesült Államok a magyar polgárosodás egyik meghatározó mintájává lett? A témában alapkutatásokat végző szerző tucatnyi a XIX. század második negyedében Amerikában személyes élményeket szerző magyar alakját idézi fel, bemutatva az amerikai-magyar kapcsolatok hőskorát.

Vajon ki hallott az óbudai születésű *Spitzer Benjámin*ról; *Princz Gárpár*ról, aki a francia háborúk vérzivatarában hagyta ott a Habsburg hadakat; a pesti születésű *Sempenz János*ról; a pozsonyi születésű, német anyanyelvű, de magyarul is jól tudó *Müller Ferenc*ről; a pesti születésű borkereskedőről, *Leimer*ről, aki – bár magyarnak vallotta magát, de – alig tudott nyelvünkön beszélni; a Békés megyei asztalosmesterről, *Fogel Márton*ról; a Tolna megyei *Piszter István*ról? Mind Amerikába került hazánkiai voltak, de „*László Károly például Washingtonban négy Magyarországról elszármazottat is említ, akik évtizedek óta a városban voltak.*”⁷ Nagy Károly, Krajtsir Károly és Bölöni Farkas Sándor már ismertebb, de nem közismert nevek, talán az utóbbit leszámítva.

Fölfedező utazások ezek a polgári eszmék gyakorló terepére; ahogy Bölöni Farkas Sándort idézi a szerző Rubiconban megjelent dolgozata: „*hogya Amerika konstitúcióját a magyarokévé tehetné, annál boldogabb hely nem lenne a földön.*”⁸ Tehát itt a szabadság utáni vágy eszméje, amely a mi szabadságunk első éveiben látott napvilágot, az 1990-es évek elején.

Závodszy Géza munkásságán gyakran felragyog 1848 fénye, és nemcsak azért mert szorosban tartozik kutatási területéhez, időszakához: „*1848 nevezetes évszám. Nemcsak a magyar történelemben, hanem Európa történetében is. A "negyvennyolcasság" lexikai egység, fogalmat jelölő szó, több európai nyelvben. 1848 fénylő évszám, a negyvennyolcasság fénylő hagyomány. Fénye a XXI. század felé haladva csak mérsékelten halványul. Sugárzása Magyarországon ("Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag") máig változatlanul erős. Miért?*”⁹ Erről szól egyik, szintén a Rubicon folyóiratban megjelent írása, tankönyvíróhoz méltóan és tankönyvbe illően felidézve az adott napok eseményeit mindhárom fő szintéren, Pozsonyban, Bécsben és Pest-Budán.

A XIX. század nagyjairól és kevésbé ismert szereplőiről egyaránt szívesen írt Závodszy Géza. „*Az eszmék jobbik része*” című munkája atyai barátját és mentorát Szabad György professzort köszöntötte, nem véletlenül egy Kossuth eszmerendszerét 1848-ig vizsgáló komoly tanulmánnyal. „*Kossuth nem írt le olyasmit, ami meggyőződésével ellenkezett.* [Ebben Závodszy Géza a nagy eszménykép követője volt! Folytatva immár csak Kossuthtal:] *Nyilvános szereplései során ... sem ... a kiszámíthatatlan hatalomra volt tekintettel, mint inkább a reformtáboron belül megbúvó nézetkülönbségekre. Amint arra Szabad György hívja föl a figyelmet: a szerteágazó vélemények "legkisebb közös többszörösét" kereste. Reformprogramot adott, de egyben azt is jelezte, hogy a javaslatok a körülményekhez szabottak, és általában megtalálta a módját, hogy az adott kérdéssel kapcsolatban legalább egy mellékmondat erejéig megfogalmazza, mi az, amit elvei alapján ideálisnak tart.*”¹⁰

Závodszy Géza Kossuth melletti elkötelezettségét jól tükrözik a Magyar Nemzetet alapító Pethő Sándor Kossuth-képét taglaló rövid írásának bevezető gondolatai, melyek – és ez igen jellemző írásaira – erősen tanító jellegűek: „*A magyar történelmi gondolkodásnak rossz hagyománya, hogy múltunk nagyjait egymással szemben határozza meg, s fényes*

Katona András: Lábnymok és kézjegyek

Závodszy Géza: Lábnymok a történelemben c. kötetéről (A történelem és iskola vonzásában)

emlékű korszakokat is hajlamos egymásnak feszüléseként láttatni. Közhely például a Kossuth–Széchenyi, 1848/49-ben Kossuth–Görgei, utóbb Deák–Kossuth ellentét leegyszerűsített ismételtetése, a reformkorszak, a forradalom és szabadságharc vagy az osztrák-magyar kiegyezést követő évek történetének alapos tanulmányozása helyett. Az ország, a nemzet fölemelkedése viszont egész nemzedékek közös műve, és az előbb említett nagy emberek sem egymás ellen fegyvert fogó hadak vezérei voltak, hanem időszakos vitáik ellenére ugyanazokért a nemzeti célokért küzdöttek. Volt kurzus, amikor Széchenyi, Görgei vagy éppen Deák vált a történetetlen hasonlítás vesztesévé. Napjainkban mintha az egész életében a független, polgári Magyarországot küzdő Kossuth Lajost övezné növekvő, persze tudatlanságról tanúskodó gyanakvás. Az alábbi rövid esszé – folytatódik a bevezető – a magyar politikai újságírás egyik legkiválóbbjának, Pethő Sándornak a Kossuth-képet idézi föl. Pethő Sándor, a – 2018-ban sajnos éppen megszűnt – Magyar Nemzet alapító főszerkesztője, mint ismeretes legitimista volt, azaz a Habsburg–Lotaringiai-ház restaurációját szorgalmazta. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy ne méltassa a Habsburg–Lotaringiai-házat detronizáló Kossuth 1848 nyarán és őszén játszott történelmi szerepét.¹¹

A „Hitelesebb Széchenyi-képet!” című dolgozata iránymutató történelemtanításunk számára is. Széchenyi utolsó éveire vonatkozóan mondja: „Nem idegrendszerre mondta föl a szolgálatot a zaklatások miatt, amelyek levelezése és a neki tulajdonított Blick miatt érték. Nem üldözték egy újabb forradalom rémképei. Egyetérthetünk Németh Lászlóval: az adott helyzetben tíz világos értelmű és érzékeny testű öregember közül kilenc az általa választott utat követte volna. A tiszta tudatú Széchenyi hősi halált halt az önmagát igazgató, alkotmányos Magyarországot folytatott küzdelemben.”¹²

De nemcsak a XIX. század legnagyobb, legismertebb szereplőiről írt, hanem – még a történész szakma által is kevésbé ismert hazai életutakat is felkutatott és felvillantott. Vajon ki ismeri Kliegl József vagy Vay Dániel nevét (utóbbiét talán többen)? Érdekes a motiváció: „A Magyar Nemzeti Múzeum ... őrzi Kölcseynek egy sokáig nem reprodukált arcmását. A csontlemezre festett miniatűr a költő politikust átszellemült, anyagi lényként, mintegy belülről sugározva ábrázolja. Az arcképről ma már nem mondhatjuk, hogy kevésbé ismert. Ezt a portrét választotta az Új Képes Történelem nagy példányszámban elfogyott Nemzet születik című kötete, rákerült Szabó G. Zoltán Kölcsey tanulmányának címlapjára, történelem tankönyvekben is megjelent, és ... ez a portré szerepel a Nemzeti évfordulóink 2013 című reprezentatív kiadványban. A kvalitásos miniatűr alkotója Kliegl József. Mivel e sorok írójának érdeklődését annak idején ... a Kölcsey-arckép alkotója keltette föl, ... tegyük kísérletet arra, mire jutnánk, ha egyéb adatokat mellőzve csupán a festőt, a festői életművet szeretnénk tanulmányozni.”¹³ Az eredmény: „Megállapíthatjuk ..., hogy ha Kliegl, a feltaláló nem tartotta volna ébren a kortársak és az utókor érdeklődését, a festőről valószínűleg nem sokat tudnánk. Festői életműve – ha volt – nem állítható össze. A zseniálisnak mondott, de notórius vesztésként jellemzett mechanikus életútját viszont az alkalmi megemlékezések, népszerűsítő írások alapján, igaz, cikkről cikkekre vándorló téves adatokkal követhetjük nyomon. Nyomdai szedő- és osztógépének viszontagságos történetéről, valamint további terveiről, ötleteiről, többé-kevésbé megszerkesztett modelljeiről (búvárhajó, egysínű vasút, hangjegyző gép, kézi aratógép) lelkes írásokban sok helyen olvashatunk.”¹⁴ Nem véletlen, hogy Szalay László az új Gutenbergnek nevezte, sőt Szinnyei József Magyar írók élete és munkái sorozatában „gépész”-ként szerepel, és – mint Závodszy is megemlíti – a reprezentatív, az 1980-as évek elején megjelent Művészettörténeti lexikon nem tartotta érdemesnek arra Kliegl, hogy szócikket szenteljen neki.

Katona András: Lábnymok és kézjegyek

Závodszy Géza: Lábnymok a történelemben c. kötetéről (A történelem és iskola vonzásában)

Vay Dániel gróf az 1840-es évek egyik legígéretesebb politikusa volt. Szónoki tehetségét a kortársak Kossuthéhoz mérték. Alig több mint húszévesen, a német, francia, angol nyelv birtokában már olvasta a német és a francia gondolkodók alapműveit, ismerte az amerikai alkotmányt. A Széchenyi akadémiai beszéde körül kibontakozó vitában az ő cikke tartalmazta a legtöbb konkrétumot. Lipcsében kiadott politikai elemzése eredeti látásmódról tanúskodó érdekes kordokumentum. Az 1847/48-as országgyűlésen a főrendi táblán az ellenzék vezérszónoka. Hogyan lehetséges, hogy az összefoglaló művek a nevét sem említik? Egy elhárított párbaj szakította meg politikusi pályáját. De mi is történt? A kortárs (az esemény idején, 1848 januárjában 21 éves) Búscbach Péter emlékiratainak szűkszavú elmondása szerint: „Volt a főrendek közt egy főúr – gr. Waldstein –, akinek a fiatalság közt spadassin [fizetett, hivatásos párbajozó] híre volt, azon hozzáadással, hogy ő keresi az alkalmat az ellenzék tagjaival való összetűzéshez [...] gr. W. tényleg kihívta b. [valójában gróf] Vay Dánielt – az ifjúságnak egyik kedvencét – a főrendiházi ellenzék legjobb szónokát. Ez azonban nem fogadta el a kihívást, s ez által lehetetlenné tevén magát a társadalmi életben – visszavonult végképp a politikai élettől.”¹⁵

Vay Dániel életkedve és alkotóereje azonban nem apadt el. Nevéhez fűződik a történelmi ismeretterjesztés úttörő alkotása, a nagy terjedelmű, háromkötetes Magyarország története. A Századok 1879. 4. számában, a „Vegyes közlések”-ben olvasható a következő hír: „Gróf Vay Dániel Debrecenben előfizetési felhívást bocsátott ki Magyarország történetére, mely 10 ívet tartalmazó füzetekben fog megjelenni.” (A nagyközönség érdeklődésére számot tartó művek, mint például Gracza György nevezetes ötkötetes krónikája a magyar szabadságharcról eredetileg szintén olcsó füzetek formájában volt kapható.) *„Szerző szabadelvű irányban fogja történetét tartani”* – olvassuk. A szerző célja a mű megírásával s közrebocsátásával a millenniumra *„könnyed modorban tartott történetet adni”*. *A háromkötetes munka hamarosan, már 1888–89-ben napvilágot látott.*¹⁶

Az 1526 óta magyar királyként is uralkodó Habsburg dinasztia beolvasztási törekvései és a magyar rendiség között az évszázadok folyamán számos „kiegyezéssel” végződött konfliktus volt, a de jure perszonálunió azonban fönmaradt. Az 1848/49-es szabadságharc veresége után azonban önkényuralom következett. Ferenc József a birodalom háborús vereségét követően korlátozott alkotmányossággal kísérletezett. A szerző *„Habsburg-magyar kiegyezések”* című tanulmánya azt a folyamatot ábrázolja, amely Deák Ferenc vezérletével, részben ellenére a perszonálunió és az 1848-as törvények alapjáról a jogfolytonosság földadásig és a reálunióig vezetett. Egy ellentmondásos, sikereket hozó, de megújulni nem képes rendszer jött létre. Az uralkodó a polgári alkotmányossággal össze nem egyeztethető felségjogokkal rendelkezett, a magyar politikának a háború és béke kérdésében érdemi döntési lehetősége nem volt. Az ország gazdasági, kulturális és demográfiai gyarapodását semmivé tette az első világháborút lezáró békediktátum, melynek következményei máig hatnak, és – megkockáztatom – hatni fognak, amíg Magyarország létezik. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a történelem nem determinált folyamat, az 1867-es kiegyezésnek is volt alternatívája. Értékelni azonban csak a megtörtént eseményeket lehet. Závodszy így összegez 1867-ről: *„Tényeket állítottunk sorba, ... amelyek folyamatos sodródást mutatnak egy társadalmi támogatást élvező, a nemzeti önrendelkezésből nem engedő, a Kárpát-medencei népek egyenjogúságát elismerő programtól a kiegyezés kompromisszumáig, miközben az építőmesterek köre lesűkül, legitimitásuk csökkent. Ez a kompromisszum a nemzeti-hatalmi állás illúzióját adta, mikor az ország egy olyan nagyhatalom egyik mestergerendája lett, amely éppen a térség nemzeti törekvéseinek útját torlaszolta el. Az alkotmányosság illúzióját adta egy olyan monarchiában, amelyben az uralkodói felségjogok*

Katona András: Lábnymok és kézjegyek

Závodszy Géza: Lábnymok a történelemben c. kötetéről (A történelem és iskola vonzásában)

kiterjedt köre az abszolutisztikus kormányzás elvi lehetőségét fönntartotta. Korai haladást ígért, de a népfelség kiterjesztése magát az építményt rendítette volna meg."¹⁷

Folytatva az összegzést a múltból mába tekintve: „1867 az akkor szentesített, önkorrekcióna alkalmatlan struktúrájával egyike (a történelemben mindig létező) elágazási pontoknak az első világháborúhoz vezető úton, amely háborúba a kvázi magyar állam hatalmi tényezőként lépett be. A történelmi Magyarország földarabolása és azon túl, a magyar etnikai tömb súlyos amputálása nincs ok-okozati kapcsolatban a dualizmus kori nemzetiségi politikával. Kérdés azonban: a Kárpát-medencei magyarság fogyatkozását tapasztalva, többmilliónyi magyar ember kisebbségi létezésének súlyát ismerve nem cserélnénk-e el a mai helyzetet akár a "felső-magyarországi szlávok" túrócszentmártoni vagy a szerbek karlócai nemzetiségi kongresszusán 1861-ben megfogalmazott, túlzásoktól sem mentes igényeire? Autonómia helyett akár államhatárként?"¹⁸

A közelmúltban is tapasztalható, időnként szélsőségesen is ujjongó, múltba forduló értékelésekkel szemben Závodszy tapasztalt történészi bölcsességgel kimondja: „Az 1867-es kiegyezés jelentős fordulat volt a magyar nemzet életében. A másfél emberöltő a kortársak számára több előnnyel bírt, mint hátránnyal. Egy kerek évforduló jó alkalom arra, hogy a történeteket újra átgondoljuk, a lezáratlan kérdéseket tovább kutassuk. Higgadtan, ünneplés és hamis analógiák nélkül.”¹⁹

Történész és ismeretterjesztő, tanár és közéleti ember, hazáját és népét szerető honpolgár képe bontakozik ki előttünk a szóban forgó kötet írásait olvasva. Történelmünk egészéről ad képet, foglal állást a nem sokkal a rendszerváltozást követően a bonni Institut für Europäische Politik fölkérésére 1994-ben írt tanulmánya, „Az Európa-eszme és a magyarországi történelemtanítás”. Ebből egy kardinális fontosságú megállapítását, és a munkában megválaszolt kérdéseit idézzük. A megállapítás: „Amikor a magyar fejlődés európai, vagy ami ezzel jelen értelmezésben szinonim, nyugati jellegét hangsúlyozzuk, nem értéket, hanem tényt állapítunk meg.”²⁰ A felvetett kérdések:

„a) melyek a magyarság bejárta európai út legszembetűnőbb (és tudományosan megalapozott) sarokpontjai;

b) mennyire épültek be ezek az idő folyamán a magyarság önképébe;

c) milyen törekvések léteztek a szovjet hegemonia és a kommunista rendszer több mint negyven évében a magyarság önképének megváltoztatására, és mennyire voltak e törekvések eredményesek vagy eredménytelenek.”²¹

Érdemes elolvasni a szerző válaszait!

Az Eötvös József Könyvkiadó gondos munkájával összeállított kötetének fülszövege nagyszerűen összegez: „Závodszy Géza, akinek tankönyveiből korosztályok egymást követő hosszú sora ismerkedett meg a magyarság és az emberiség történetével, ezúttal az elmúlt évtizedekben megjelent cikkeiből, tanulmányaiból állított össze kötetet. A „Lábnymaink a történelemben” válogatási szempontjai megegyeznek a korábbi, *Historia et schola* című tanulmánykötet szempontjaival. A nagy jegyzetapparátussal ellátott, új kutatási eredményeket fölmutató tanulmányok színes írásokkal váltakoznak, és a közoktatás, az iskola iránti elkötelezettség is megmutatkozik. A szerző pályafutása összefonódott a tanárképzéssel, írásain érződik, hogy bűvárkodás közben is lehetséges olvasóra, a történészhallgatókra, történelemtanárokra gondol. [...]”

Remélem, az írások szellemének és tartalmának a rövid felidézésével sikerült bizonyítani ezeket a megállapításokat. Azt pedig örömmel konstatálhatjuk, hogy a szerző ezer szállal kapcsolódik nemcsak a történelemtanításhoz, de a Történelemtanítás online folyóirathoz is, ami büszkeséggel tölthet el bennünket.

JEGYZETEK

- ¹ Az írás a 2018. október 9-i, az ELTE TÓFK Könyvtárban tartott könyvbemutató szerkesztett változata. A kötet: ZÁVODSZKY Géza (2018): *Lábnyomaink a történelemben*. Tanulmányok. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 237 l.
- ² *Fortiter et constanter. A hetvenesztendős Závodszy Géza köszöntése*. Szerk. KAPOSÍ József és KATONA András. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2010. 302 l.
- ³ ZÁVODSZKY Géza (2008): *Historia et Schola*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 240 l.
- ⁴ ZÁVODSZKY (2018) 7. és Lábnyomaink a történelemben. *Történelemtanítás (LII.) Új folyam VIII.* 2017. 3-4. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/05/zavodszky-geza-labnyomaink-a-tortenelemben-08-03-12/> (Letöltés: 2019. jan. 7.)
- ⁵ *Két előadás az újkori Magyarországról*, Polgárok Háza, 2007. aug. 30.
- ⁶ ZÁVODSZKY (2018) 189.
- ⁷ Uo. 15.
- ⁸ Uo. 14.
- ⁹ Uo. 100.
- ¹⁰ Uo. 65.
- ¹¹ Uo. 183.
- ¹² Uo. 121. Ez az írás is a Történelemtanításban jelent meg: Unser größtes Unglück ist der Kaiser. Hitelesebb Széchenyi-képet! *Történelemtanítás, (LI.) Új folyam VII.* 1-2. sz. 2016. június: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/07/zavodszky-geza-hitelesebb-szechenyi-kepet-07-01-02/> (Letöltés: 2019. jan. 7.)
- ¹³ ZÁVODSZKY (2018) 81.
- ¹⁴ Uo. 83.
- ¹⁵ Uo. 123., valamint Egy rendhagyó Magyarország történet. Vay Dániel gróf útja a történetírásig. *Történelemtanítás (LI.) Új folyam VII.* 3-4. sz. 2016. december: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/12/zavodszky-geza-egy-rendhagyó-magyarország-tortenet-07-03-02/> (Letöltés: 2019. jan. 7.)
- ¹⁶ ZÁVODSZKY (2018) 122.
- ¹⁷ Uo. 181. I. (Habsburg-magyar kiegyezések, valamint Történelemtanítás (LI.) *Új folyam VII.* 1-2. sz. 2017. június: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/zavodszky-geza-habsburg-magyar-kiegyezések-08-01-02/> (Letöltés: 2019. jan. 7.)
- ¹⁸ ZÁVODSZKY (2018) 181-182.
- ¹⁹ Uo. 182.
- ²⁰ Uo. 210-211., valamint Az Európa-eszme és a magyarországi történelemtanítás, *Módszertani Lapok, Történelem, XXXV. évf.* 1994. 1-2. sz. 7-20.
- ²¹ ZÁVODSZKY (2018) 211.